

- 23 Одно з можливих пояснень може стосуватися в тому, що автор статті 1204 г. орієнтувався на статтю 922 г. о поході Олега все той же *НПЛ*.
 В 1203 г. велика ланцюг представляла собою складне спорудження: на поверхні її підтримували дерев'яні поплавки, поверх був прокладений гнучкий помост, так що все разом виглядало практично понтонним мостом. Існує дві версії знищення ланцюга: згідно першої, крестоносці, захопивши Галатську вежу, якимсь чином відокремили один з кінців ланцюга; згідно другої, її з розгоном розірвав спеціально підготовлений для цієї мети венеціанський корабель «Аквила» (John H. Pryor and Peter R. Wilson, "The Chain of the Golden Horn, 5–7 July 1203", 372–377).
 Автор статті 1204 г., однак, вважає, що перешкодою для крестоносців були якісь-то залізні замки («пришдьше въ Судъ, замки желъзныя разбиша»). Так закінчити він міг би тільки на основі фрази з опису походу Олега: «и Греци замкоша Съсуд».

Алексей Толочко

До питання про «хронологічну симетрію» *Повісті временних літ*

Нещодавно у кількох статтях В.Г. Лушин сформулював ідею так званої «хронологічної симетрії» у *Повісті временних літ*¹. Вона полягає у тому, що значну кількість літописних дат до середини XI ст. сконструйовано або «підігнано» так, щоб між значущими чи однорідними подіями була однакова часова дистанція. Більшість важливих дат у літописі, згідно з висновками В.Г. Лушина, утворюють цілі симетричні ряди. На особливий смисл дивних, занадто «круглих» дат і однакових хронологічних відстаней між однорідними подіями у *ПВЛ* як на явні конструктивні вчені звертали увагу неодноразово², але саме В.Г. Лушин замість окремих спостережень подав струнку концепцію. Це, безсумнівно цінне, відкриття змінює наше уявлення про характер роботи укладача *ПВЛ* та й про сутність самої пам'ятки. Замість одного з редакторів попереднього зводу перед нами вимальовується фігура повноцінного автора («конструктора») великої хроніки.

Разом з тим слід зауважити, що у концепції «хронологічної симетрії» є деякі недостатньо обґрунтовані елементи. У своїй рецензії на статті В.Г. Лушина О.П. Толочко справедливо вказав на ненадійність деяких припущень щодо симетричних конструкцій³. На думку вченого, тільки частина з відзначених В.Г. Лушином симетричних датувань є точно невинуватливою. Інші можуть бути «міражами», випадковими симетріями: їх відкриває сучасний дослідник, але міг не передбачати і не «закладати» у свій твір давній літописець. Зрештою, «базова хронологія *ПВЛ* за IX–X ст. була розрахована її автором на підставі датування русько-візантійських договорів», отже не є цілком довільною.

Таким чином, існує потреба більш прискіпливого розгляду системи датувань у *ПВЛ*. Придивімося ближче до найочевидніших і явно невинуватливих

симетрій. Так, можемо стверджувати напевно, що укладач *ПВЛ* «полюбляв» числа 3, 30 і 33. Важко заперечити невипадковість розташування народжень Ярославичів через три роки або «симетричності» князів Олега та Ігоря (30 (33) та 33 роки: 879/882–912, 912/913–945). Також зрозуміло, що літописець в принципі надавав значення числам, які позначали окремі часові проміжки, і певним чином «грався» з ними. Звідки у нього могла з'явитися ця ідея? Припускаємо, її підказало одне з його джерел.

За нещодавнім спостереженням Є.В. Пчелова, у *Книзі Ювілеїв (Малому Бутті)* саме на початку тридцять третього ювілею три брати Сим, Хам і Яфет поділили землю на три частини⁴. Цим джерелом, як продемонстрував С. Франклін, користувався літописець⁵. Причому сюжет про розподіл земель був для нього чи не найважливішим. Літописець звертається до нього на початку свого тексту, розповідаючи біблійну історію поділу світу, та пізніше, описуючи діяння Ярославичів (теж трьох братів) та Ярославових онуків, що ділили волості між собою.

Видається дуже вірогідним, що саме ця сюжетна зв'язка пояснює, чому автор *ПВЛ* надав особливе значення числам кратним трьом. Звісно, самому числу «три» ніколи не бракувало символічності. Теоретично кожен літописець міг використати його для вибудовування штучної хронології. Але це зробив чомусь тільки укладач *ПВЛ*. Для пояснення замало вказати на загальний символізм. Потрібне було цілком конкретне джерело натхнення і специфічні обставини його використання.

Одним з поштовхів пов'язати літописну історію з апокрифічною і застосувати «троїсту систему» могла стати цілком реальна аналогія: старших Ярославичів (а після швидкої смерті Ігоря та В'ячеслава — єдино живих) справді було троє, як і синів Ноя. І ті, і інші справді займалися поділами земель.

Примітно, що у *Книзі Ювілеїв* сини Ноя та перші сини Якова народжувалися майже такими ж темпами, як і літописні Ярославичі (через три роки або на третій рік).

...И в третий год ее она родила ему Сима, и в пятый год родила ему Хама, и в первый год в шестую седмицу родила ему Иафета.

...И Господь отверз утробу Лии, и она зачала, и родила Иакову сына, и он дал ему имя Робел, в четырнадцатый день девятого месяца в первый год третьей седмины. [...] И Иаков опять вошел к Лии, и она зачала, и родила Иакову второго сына, и он дал ему имя Симеон в двадцать первый день десятого месяца в третий год этой седмины. И Иаков опять вошел к Лии, и она зачала, и родила ему третьего сына, и он дал ему имя Левий в новолуние первого месяца в шестой год этой седмины. И Иаков опять вошел к Лии, и она зачала, и родила ему четвертого сына, и он дал ему имя Иуда в пятнадцатый день третьего месяца в первый год четвертой седмины⁶.

У статті про штучність хронології народжень Ярославичів Т.Л. Вілкул зауважила, що тільки другому, третьому і четвертому синам Ярослава (що й

складала «тріумвірат» Ярославичів) було присвоєно «порядкові номери». А от старший син Володимир із серії випадав, оскільки не мав номера⁷. Між тим, як видно із наведеної цитати, саме так описані народження перших чотирьох синів Якова у *Книзі Ювілеїв*: другий, третій і четвертий «пронумеровані», а перший (як і всі наступні) — ні. Отже, Володимир міг із серії не випадати; просто весь опис народжень Ярославичів створено під впливом апокрифу.

Більше того, уся манера роботи літописця з хронологією може пояснюватись впливом цього джерела. Сама форма *Книги Ювілеїв* могла підказати літописцю ідею значущості і особливої символічності рівних часових проміжків між певними подіями. Тобто значення мають не тільки події, а й сама конструкція часу, в якому вони відбуваються.

Якщо укладач *ПВЛ* справді спирався на *Книгу Ювілеїв*, то запозичував він хіба що сам принцип, а використовував його «творчо». Якщо для джерела в основі хронології лежало число «сім», то літописець на перше місце висунув число «три». При тому, звісно, часові відрізки вимірювалися числами не тільки кратними трьом; їхній вибір залежав від різних факторів⁸.

Запозичивши принцип симетрії з *Книги Ювілеїв*, літописець вибудовував історичний час відповідно до уже наявних в його джерелах дат і своїх пріоритетів. Якщо відмежуватися на мить від великих взаємно переплетених симетричних рядів, пропонованих В.Г. Лушиним, побачимо менш складну техніку застосування принципу симетрії. Навряд чи літописець розробляв багаторівневі системи рівновіддалених дат. Так само, як у випадку Ярославичів, самі реалії підказували правильність обраного літописцем принципу конструювання хронології. Так, дати договорів Олега і Ігоря справді розділяло 33 роки. Деякі інші дати, виведені з кількох «осьових» (дати договорів та початок правління Михаїла за *Хронікою Амртола*), теж вкладаються у троїсту модель.

Наведемо найочевидніші приклади її використання. 30 або 33 роки княжіння Олега (882–912 або 879–912); 33 роки княжіння Ігоря (912–945); 30-річна відстань між датами таких подій: 852 (початок правління Михаїла, перша дата літопису) — 882 (прихід Олега) — 912 (смерть Олега). Припускаємо, що орієнтування на число 3 вплинуло і на визначення такої ключової дати як 862 (прихід Рюрика). Вона, імовірно, залежала від помилково визначеного року походу Аскольда і Діра — 866. Оскільки «незаконні» князі не могли з'явитися раніше Рюрика, закликання останнього мало відбутись до 866 р. Між 852 (перша дата літопису) і 866 «найкрасивішим» був 862 р., або за літочисленням «від створення Світу» 6370. Цей рік, крім того, добре вкладався в ряд наведених раніше, які так само були круглими: 852/6360, 882/6390, 912/6420.

Проміжок між 862 і 866 рр. літописець заповнив інформацією про Рюрика, його братів та Аскольда і Діра. Через два роки після 862 р. було поміщено смерть Сінеуса і Трувора («по двою лету»). Того ж або наступного року, на

думку літописця, Аскольд і Дір відправилися з Новгороду до Києва і ще за рік-два (залишених «на приготування») здійснили свій похід на Царгород.

Від того ж таки 862 р. за допомогою тієї ж «трійки» введена дата запису про сплату слов'янами данини варягам і хозарам — 859. Тотожна техніка, напевно, використовувалась при вираховуванні дати смерті Рюрика, 879. Вона на три роки віддалена від року вокняжіння у Києві Олега, 882⁹. Поза тим, є підстави вважати, що таке конструювання позначилося і на хронології життя Святослава Ігоровича. Так, *Іпатіївський літопис* зберіг дату народження князя — 942 р¹⁰. Чи не дивно, що це рівно за 30 років до загибелі князя у 972 р. і за три роки до вбивства Ігоря у 945 р.?

У наших поясненнях немає надто складних переплетень симетричних рядів. Зате ці, простіші, прийоми конструювання хронології подій ідентичні тим, що використовувалися щодо Ярославичів. Примітна єдина манера роботи, орієнтація на одне і те ж джерело; це у свою чергу свідчить про єдину руку автора *ПВЛ*.

Важливо також те, що наведене походження «хронологічної симетрії» знімає суперечність між християнською ідентичністю літописця і «фольклорними», тобто язичницькими, символами у його текстах. Як виявляється, нічого безпосередньо поганського у символіці чисел у повідомленнях за дохристиянський період руської історії немає. Ця символіка має цілком християнське, хоч і апокрифічне, походження.

- 1 *Историко-археологические записки*. Кн. 1. 2009. Зимовники, 2010.
- 2 Див.: Müller L. “Die Erzählung der «Nestorchronik» über die Taufe Ol’gas im Jahre 954/55”, *Zeitschrift für Slavistik*. Bd. 33, 6 (Berlin, 1988), 796; Толочко О.П., Толочко П.П. *Київська Русь*. К., 1998, 61; Gippius Aleksej. Millennialism and the Jubilee Tradition in Early Rus’ History and Historiography. *Ruthenica*. Т. 2. К., 2003, 154–171; Вилкул Т.Л. Даты рождения княжичей: старшие и младшие Ярославичи. *Ruthenica* II (2003), 108–114.
- 3 Толочко О.П. [Рецензія на:] Историко-археологические записки, отв. ред. Е.П. Токарева. Кн. 1. Зимовники: Зимовнический краеведческий музей, 2010. *Ruthenica* X (2011), 261–269.
- 4 Пчелов Е.В. *Рюрик* (Жизнь замечательных людей: сер. биогр.; вып. 1277). М., 2010, 236.
- 5 Simon Franklin, “Some Apocryphal Sources of Kievan Russian Historiography”, *Oxford Slavonic Papers* XV (1982), 6–12.
- 6 *Книга Юбилеев: второй выпуск апокрифов Ветхого Завета*. Введение и русский пер. прот. А. Смирнова). Казань, 1895, XXVIII /Режим доступу: www.gumer.info/bogoslov_Buks/apokrif/Kniga_Jubil.php. Також: *The Book of Jubilees*. Transl. by James C. Vanderkam (Louvain, 1989), 31, 179.
- 7 Вилкул Т.Л. Даты рождения княжичей: старшие и младшие Ярославичи, 113.
- 8 Наприклад, О.П. Толочко звернув увагу на 4-річний інтервал між походами на Константинополь і датами підписання усіх договорів з Візантією Олега, Ігоря і Святослава (907–911/912, 941–945, 967–971). Толочко О.П. [Рецензія на:] Историко-археологические записки, 262. Причиною цього невіпадкового збігу стала, напевно, не символіка числа, а моделювання хронології кількох схожих подій за прикладом реально відомої хронології однієї з них. Так, літописець знав зі своїх джерел, що між першим походом і договором Ігоря пройшло чотири роки. Отже, зайве не ламаючи голову, він відміряв ті ж чотири роки між першими походами і договорами Олега та Святослава.
- 9 Інша точка зору належить О.О. Шахматову, який припускав, що дата смерті Рюрика прив’язана до дати смерті імператора Михайла у 879 р. (Шахматов А.А. Хронология древнейших русских летописных сводов. *ЖМНП*. 1897. Апрель. СПб, 1897, 469).
- 10 *ПСРЛ* 2: 34.

Вадим Арістов